

РОЛЯ НА УЧИЛИЩНИТЕ ПСИХОЛОЗИ И ПЕДАГОГИЧЕСКИТЕ СЪВЕТНИЦИ ЗА ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ НА АГРЕСИВНОТО ПОВЕДЕНИЕ В УЧИЛИЩЕ

Цветелина Търпоманова¹, Дарина Крумова², Александра Стоянова²

¹УС „Инспектор по общественото здраве“, Медицински университет – Варна

²студент, УС „Инспектор по общественото здраве“,
Медицински университет – Варна

THE ROLE OF SCHOOL PSYCHOLOGISTS AND PEDAGOGICAL COUNSELORS IN COUNTERACTING AGGRESSIVE BEHAVIOR AT SCHOOL

Tsvetelina Tarpomanova¹, Darina Krumova², Aleksandra Stoyanova²

¹TRS Public Health Inspector, Medical College, Medical University of Varna

²Student, TRS Public Health Inspector, Medical College, Medical University of Varna

РЕЗЮМЕ

Според проведените проучвания в българските училища интервенциите на агресивните ученици са поверени основно на училищните психолози, а при по-тежки провинения – на детските педагогически стаи. Системна работа с ученици липсва, както индивидуална, така и групова.

Целта на настоящия обзор е да разгледа практическата възможност за осъществяване на превантивни и корективни дейности, да характеризира настоящата ситуация и трудности и да предложи варианти за оптимизиране на ролята и функцията на тези специалисти.

В досегашната работа на училищните психолози се проявяват три характерни тенденции – психодиагностика, реакция при криза или неясни посреднически функции между учители и родители.

В разговори с училищните психолози стана ясно, че се засилва виртуалният тормоз, липсва системна работа с учениците и техните родители. Осъзнава се необходимостта от сериозни превантивни програми и от въвеждане на предмет по здравно и социално образование, в който темите да включват както запознаване с основните, значими за ученическата възраст, заболявания и състояния, така и с психологични методи и техники за отреагиране на агресията.

ABSTRACT

According to the conducted studies, the interventions in cases of aggressive pupils in the Bulgarian schools are entrusted mainly to the school psychologists and, in the case of the more severe offenses - to the children's pedagogical rooms. Systemic work with pupils, both individual and group, is lacking.

The purpose of this review is to examine the practical possibility of implementing preventive and corrective actions, to characterize the current situation and difficulties and to offer options for optimizing the role and function of these specialists.

In the present work of school psychologists, three distinct trends are emerging: psycho-diagnostics, crisis response, or ambiguous mediator functions between teachers and parents.

In conversations with school psychologists, it became clear that online harassment is increasing, there is a lack of systematic work with pupils and their parents. The need for serious preventive programs and the introduction of a subject in health and social education, in which the topics include both acquaintance with the main diseases and conditions that are significant for the school age, as well as with psychological methods and techniques for responding to aggression is realized.

It is necessary to impose the state educational standard for psychological services in education in which to include also emotional and social education of

Необходимо е налагането на държавния образователен стандарт за психологическото обслужване в образованието, в който да се включи и емоционално и социално възпитание на децата. Училищните психолози следва да имат водеща роля в реализирането на тези дейности.

Ключови думи: *училищни психолози, агресивно поведение, предмет по здравно образование*

children. School psychologists should have a leading role in the realization of these activities.

Keywords: *school psychologists, aggressive behavior, subject in health education*

ВЪВЕДЕНИЕ

Агресията в училище предизвиква основателно безпокойство у родители, учители, в цялото общество. Учителите, училищните психолози, педагогическите съветници, а често и родителите, не са подготвени да се справят с този проблем и все още репресивните мерки преобладават пред превантивните. Един от основните инструменти за преодоляване на агресивните нагласи и действия е ученето в обществото и усвояването на нови познавателни и поведенчески модели (1,10).

Ако се има предвид теорията на Бандура, агресията може да се разгледа като заучена форма на социално поведение, естествено, но не неизбежно следствие на фрустрацията. Насилието е основна част от човешката същност, но и на обществените взаимоотношения. В зародиша си държавното устройство се основава на насилие над естественото ни състояние с цел овладяване на насилието (12). Чрез учене (моделиране, подражание, наблюдение на образци, възпитание) могат да бъдат получени и неагресивни отговори на фрустратите (15,16). Това означава, че училищната среда представлява възможност за заучаване на нови поведенчески модели, придобиване на адекватна емоционална и социална компетентност.

Според проведените проучвания в българските училища интервенциите на агресивните ученици са поверени основно на училищните психолози, а при по-тежки провинения – на детските педагогически стаи (служби) по места. При все това системна работа с ученици липсва, като това се отнася както за индивидуалния, така и за груповия формат.

Целта на настоящия обзор е да разгледа практическата възможност за осъществяване на превантивни и корективни дейности, да характе-

ризира настоящата ситуация и трудности и да предложи варианти за оптимизиране на ролята и функцията на тези специалисти.

Нормативна база и задължения по длъжностна характеристика на училищните психолози и педагогическите съветници

В Националната класификация на професиите и длъжностите, 2011 г., има отбелязани две професии: „Педагогически съветник“ с код 2359 и „Психолог, училищен“ с код 2634 (5,9). Дейностите на психолозите и педагогическите съветници са ключови за създаването, реализирането и развиването на училищни политики за подкрепа и ангажиране с деца и ученици както за превенцията, така и за интервенции при затруднения в обучението, психично-здравни проблеми, отношения с връстници и трудно поведение, включително интервенции при ситуации, които изискват отговор на цялата училищна общност със сътрудничеството на родителите и на институциите и службите в общността, както и принос в изграждането на позитивен психологически климат и отношения в училище. В своята професионална област психолозите и педагогическите съветници имат дейности, които се припокриват, както и специфични области, в които се разграничават.

Основните задължения на педагогическите съветници съгласно длъжностната им характеристика са да оценяват нивото на възможности на учениците, като им определят цели съобразно техните нужди; да планират, изготвят и провеждат уроци и семинари за индивидуално и групово обучение; да ревизират учебния план; да съветват ученици относно образователни въпроси или с цел да им се помогне и да преодолеят лични, социални или поведенчески проблеми, които се отразяват на тяхното образование и др.

От своя страна училищните психолози планират и провеждат тестове, за да определят ум-

ствените, физическите и други характеристики като интелигентност, способности, наклонности, потенциал и т.н., тълкуват и оценяват резултатите и дават адекватни съвети; провеждат разговори или терапевтични интервюта с лица или групи с цел консултация и последваща терапия; поддържат нужните контакти с членове на семейства, провеждат проучвания и научни изследвания на планирането на работа, работните групи, морал, мотивация, контрол и управление и др. (6,13).

През 2017 г. е публикувано Указание за дейността на училищните психолози и педагогическите съветници. Документът е изготвен от инициативна група, практикуващи на тези длъжности (14). Профилът и функционалните характеристики на педагогическите съветници и психолозите в Указанието кореспондира с описаното в Наредба № 12 от 01.09.2016 г. за статута и професионалното развитие на учителите, директорите и другите педагогически специалисти и е в съответствие с рамката от европейския стандарт за психолозите (8,17).

Съгласно Указанието разграничението между двете длъжности е по отношение на участието на двата вида специалисти в образователната среда с различен фокус на тяхната работа. Психологът работи на индивидуално ниво, с групата или класа, с учителите, родителите и с цялата училищна общност, като извършва интервенции с фокус върху психичното здраве. Педагогическият съветник работи повече с групата, процесите на социализация и поддържа взаимовръзките с обкръжението на детето и други дейности с психосоциален и педагогически фокус. И двете позиции оформят своите дейности в контекста на подкрепата за личностно развитие, която е нов компонент в реформата, разписан в Глава 9 „Деца и ученици“, Раздел II на ЗПУО (3).

Дейностите за обща подкрепа на психолога включват: предоставяне на консултиране за ученик, група и/или клас в областта на психичното здраве, социалното, емоционално развитие и обучението; превенция на обучителни трудности чрез прилагане на програми за развитие на децата; консултиране на училищното ръководство, учители, родители или техни представители, обществения съвет при изготвяне и прилагане на училищни политики и превенция на отпадането от училище и справянето с тормоза и насилието, екипната работа и други планове и промени на училищно ниво; разработване и прилагане на програми за групова работа с ученици за развитие на социални и комуникативни умения,

превенция на зависимости и различни видове рискове; посредничество при решаване на конфликти, възникващи в училищна среда; провеждане на тренинги с ученици и педагогическия персонал (14).

Дейностите за обща подкрепа на педагогическия съветник включват: предоставяне на консултиране за ученик, група и/или клас в областта на социалното и емоционално развитие на детето, социализирането и отношенията в групата/класа, заниманията по интереси, решаването на конфликти и мотивацията, кариерно консултиране; превенция на зависимостите, хигиена, сексуално здраве; консултиране на училищното ръководство, учители, родители; консултиране на училищни политики за работа с родителите, междуинституционалното сътрудничество със системата за закрила на детето и другите отговорни институции и служби в общността; разработване и прилагане на програми за групова работа с ученици за развитие на социални и комуникативни умения, превенция на зависимости и различни видове рискове; посредничество при решаване на конфликти, възникващи в училищна среда (14).

В българското училище тези две различни по своето естество длъжности често се приемат за взаимнозаменяеми. Дали и доколко са такива според законовата уредба в България? Как един педагог може да прилага психологични методи – освен че не е обучен за това, то и според Дружеството на психолозите в България има изискване за прилагане на методиките – професионални стандарти за изработване и използване на тестове?! Длъжностната характеристика на педагогическия съветник включва задължения за изследователска и консултативна дейност, за които се изисква поне специализация по психология. Така стоят нещата на хартия – как са обаче на практика?!

Анализ на настоящата ситуация и текущите проблеми

Българското образование продължава да бъде в криза въпреки множеството реформи или заявки за такива през последните години. Все още има училища с недостатъчна ресурсна обезпеченост. Липсва както мотивация за учене от страна на учениците, така и информационна и времева свърхнатовареност (7). Учителите също изглеждат незаинтересовани и демотивирани. Към последното се добавя и невисоката професионална квалификация и неподходящ личностен профил на много от тях.

Въпреки възможността за избор на учебници и учебни помагала, очевидно е, че липсват такива, които да предлагат съвременни методи на преподаване, отчитайки интересите и възрасто-во-психологическите особености на учениците.

Без съмнение училищната психология би била от полза за повлияване на тези проблеми. Но за съжаление тя също има собствени проблеми за решаване.

На теорията на България училищна психология съществува вече 20 години. С началото на демократичните промени организацията на училищните психолози става юридическо лице и като такава прокарва в закона за средното образование изискването за стандарт за психологическото обслужване на образованието, разработва методики, програми и проекти и след няколко години активна дейност изчезва поради липса на подкрепа. В следващата ревизия на Закона за средното образование отпада стандартът за психологическото обслужване, училищните психолози са превърнати първо в педагог-психолози, после в педагог-съветници (11).

Повечето ръководители от различни равнища в системата на образованието не познават и подценяват междуличностните отношения в българското училище, акцентират върху въвеждане на технологичните способности, negliжирайки сериозните проблеми в социализацията и поведението на повечето от учениците – нарастване на агресията, отчуждение и отпадане от училище и пр.

У нас не се прави разграничение между академичната по своите цели възрасто-педагогическа психология и практически насочената училищна психология, последната не се развива, а се разчита на прякото внедряване на базисните научни изследвания, което явно е неефективно.

По света има различни, частично припокриващи се, модели за работа на училищните психолози, но техният основен предмет на дейност е проучването и подпомагането на психичното развитие и здраве на децата и младежите във всички форми и степени на образованието. Това става чрез преки и косвени спрямо учениците дейности. Преки функции са психодиагностичната (скрининг, диагностика) и интервенционната (корекция и формиране чрез обучение, психотренинг и терапия) работа, а косвени са консултирането, профилактиката, организационната и научно-изследователската работа с учителите, учениците, родителите, училищните и общинските ръководства. Работата по всеки конкретен проблем е въпрос на конкретна заявка и

съответно договаряне между психолога и заявителя – ученик, учител, родител, ръководител или друг специалист (11).

Общото впечатление е, че на много места длъжността училищен психолог/педагогически съветник е фиктивна или се заема се от учители, за които в момента няма друга възможност. Как тези хора успяват да направят така необходимата психологическа диагностика, от чието навременно и професионално извършване често зависи съдбата на детето и семейството му? От друга страна, психолозите се сблъскват с много съпротиви. Не се гледа сериозно на консултирането в училище – въпреки че проблемите са много – насилие, употреба на наркотици, училищни затруднения. Голяма част от психолозите в училище извършват секретарска работа, работят като социални работници. Съществуват разминавания между посоченото в длъжностната характеристика и извършването на практика. По закон изискванията за заемане на длъжността „Педагогически съветник“ са: висше образование, степен – магистър, по специалността „Психология“ или специализация „Психология“; работното място може да се разкрие в училище или група училища в едно населено място при брой на учениците над 500 – едно място, при над 1200 – две места. На практика психолозите са малко – това ясно се вижда на интервю за работа като „педагогически съветник“ – явяват се бивши учители, без познания по детска психология и психопатология (5,13).

Много наболял е и проблемът с изолацията на психолога/педагогическия съветник. За учителите този специалист е различен и чужд, защото често не преподава, за повечето педагози е „странна“ и нежелана ролята на психолога в училище.

И така – самотен воин ли е училищният психолог?! Не и ако се гледа от позицията на 500 деца, техните родители и учители, които би трябвало да консултира. Една проста аритметика показва, че качествено консултиране дори и на половината от децата е физически и психически невъзможно.

Всъщност мястото на педагогическия съветник/училищния психолог е онази пресечна точка, в която се срещат интересите на учениците, техните родители и на преподавателите, за да функционира ефикасно триадата ученик–учител–родител в системата на българското образование.

В досегашната работа на училищните психолози у нас се проявяват три характерни тен-

денции. Първо – психолозите с по-малко стаж и опит се ограничават в своята работа предимно с психодиагностична работа. Второ – директорите, които нямат ясна представа за спецификата на работата на психолозите ги използват най-често като специалисти по кризисна интервенция след като възникне проблем. Третата тенденция е психологът да се явява консултант и координатор на взаимоотношенията ученик-учител-родител и да подпомага търсенето на най-удачното за конкретния случай решение (11).

Според нас последният модел най-много се доближава до същинската функция на психолога в училище.

Акценти от срещите и интервютата с училищни психолози по отношение на ролята им за противодействие на агресивното поведение в училище

Според проучванията, проведени в рамките на петгодишната общинска програма „Учение без напрежение“, стана ясно, че един от факторите, обуславящи агресивното поведение на учениците, е наличието на недиагностицирани и нелекувани поведенчески проблеми и психични състояния от тревожно-депресивния спектър, като и употребата на психоактивни вещества (2,4). Доколкото това са състояния, при които училищният психолог може и трябва да се намеси навременно и адекватно, по заявка се проведе тренинг в малки групи на педагогически съветници и училищни психолози. Бяха разглеждани следните теми, свързани с някои психични състояния в училища възраст, разпознаване на продромите и възможности за консултация и лечение. Бяха обсъдени конкретни казуси, свързани с проява на агресия в училищата.

В разговора с училищните психолози се набелязаха следните акценти:

- Все повече са налага технологично и социално обусловеното отчуждение и виртуалния тормоз;
- Основното средство за противодействие е превенцията с участието на родителите;
- -Деца се изпращат на психолог след възникнал проблем, липсва системна работа;
- Съществуват трудности при преодоляване съпротивите на родителите при информирани за агресивно или проблемно поведение на децата им;
- Осъзнава се необходимостта от предмет по здравно и социално образование, в който темите да включват както запознаване с основните значими за ученическата възраст заболявания и състояния, така и с

психологични методи и техники за отреагиране на агресията.

Повечето специалисти твърдят, че това трудно може да стане в сегашната система на образование, независимо, че си дават сметка за формалността, с която се провеждат планираните превантивни и обучителни мероприятия в часа на класния. Затова някои от тях търсят алтернативни пътища за реализиране на същински дейности по противодействие на проблемите в училищна възраст. За съжаление това е свързано със създаване на частни институции, които не са достъпни за всички деца. Пример за това са частни занимални, обучителни центрове и др.

ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ

Единственият начин да се обезпечи психологическото подпомагане и защита в нашата образователна система е налагането на държавния образователен стандарт за психологическото обслужване в образованието. Така се въвежда законово изискване и регламентация на тази дейност и се създават ясни критерии за подготовката и оценката на психолозите, работещи в образованието (11).

Действията на училищните психолози срещу агресията в училище трябва да бъдат най-вече превантивни. Добре би било да има повече щатни бройки за психолози/педагогически съветници, като по възможност им бъде делегирана персонална отговорност за определена възрастова група (1-ви–4-ти кл., 5-и–7-и кл. и 8-и–12-и кл.). По този начин те ще могат да се фокусират върху специфичните за тази възраст проблеми, както по отношение на тяхната превенция, така и за интервенирането им при нужда. Контактът с децата ще бъде опосредстван, ще се създаде възможност за изграждане на връзка и доверие.

На училищните психолози не трябва да се възлагат несвойствени дейности или административни ангажименти. Като се има предвид големият брой ученици, съответно и родители, тези специалисти ще са достатъчно натоварени дори и само като консултанти и посредници в системата учител-дете-родител.

Ако в бъдещата образователна система все пак се отчете необходимостта от емоционално и социално възпитание на децата, то училищните психолози ще имат водеща роля в реализирането на тези дейности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андреев, М. Образование и общество. Педагогическа социология. С., УИ „Св. Климент Охридски“, 1998
2. Дончева, Цв., Мутафова, Е., Здравкова, Ст. Учение без напрежение и агресия? Мисията почти невъзможна, Здравна икономика и мениджмънт, год. VIII, бр. 2 (28) 2008
3. ЗАКОН за предучилищното и училищното образование, обн., ДВ, бр. 79 от 13.10.2015 г., в сила от 1.08.2016 г.
4. Ибрям, Ч., Търпоманова, Цв. Психично здраве и агресивно поведение в училищна възраст, Варненски медицински форум, том 4, 2015, прил. 3, 388-392
5. Инструкция №2/29.07.1994 г. за „изискванията за заемане на длъжността „учител“ или „възпитател“ съобразно придобитото образование, професионална квалификация и правоспособност“, изд. от Министъра на образованието
6. Искрев, Д. Училищно консултиране. Бл., ЕИ „Нюфит Рилски“, Карта за оценка на педагогически съветник и училищен психолог, 2012
7. Мерджанова А., Радева, А., Търпоманова, Цв. Училищната среда като социален фактор, моделиращ агресивното поведение на учениците, Социална медицина – Vol 1, No 3, СоцМед София, 2015, 13-15
8. НАРЕДБА № 12 от 01.09.2016 г. за статута и професионалното развитие на учителите, директорите и другите педагогически специалисти, обн. ДВ, бр. 75 от 27.09.2016 г., в сила от 27.09.2016 г. Изд. от Министъра на образованието
9. Правилник за прилагане на Националната класификация на професиите и длъжностите. Методологични бележки. Приложение 1 към Заповед № РД01- 931/27.12.2010 г. //Национална класификация на професиите и длъжностите, 2011 г. ИК „Труд и право“. С., 2011 г.
10. Проучване и идентифициране на проблемни региони в България по отношение на насилието сред децата и младите хора, Фондация „Европейски институт“ <http://www.europeaninstitute.bg/upload/docs/Izsledvane.pdf>
11. Рандев, П., Социално-екологични и позитивни подходи към масови образователни проблеми и ситуации: на примера на насилието и тормоза в училище и училищната готовност и прехода от детска градина към училище, В: Сборник научни доклади от VII Национален конгрес по психология, София, 2014, 610-628
12. Славова, В., Културно-антропологичен прочит на феномена „тероризъм“, NotaBene, 40, 2018, <http://notabene-bg.org/read.php?id=681>
13. Търпоманова, Цв. Ст. Здравкова, Св. Павлова. Методическо ръководство за педагогически съветници и училищни психолози за индивидуална и групова работа, сборник, Община Варна, изд. „Милениум 2000“, 2013
14. Указание за дейността на училищните психолози и педагогическите съветници - документ, изготвен от инициативна група, практикуващи на тези длъжности, <http://priobshti.se/article/reformata-v-priobshtavashoto-obrazovanie/ukazanie-za-deynostta-na-uchilishtnite-psiholoji-i-01.12.2017>
15. Bandura, A. Aggression: a social learning analysis, Stanford Law Review 26(1) 1973
16. Bandura, A., Social Learning Theory, Prentice Hall, 1977
17. European School Psychologists Improve Lifelong Learning – ESPIL, (2010), Education, Training, Professional Profile and Service of Psychologists in The European Educational System, <http://www.efpa.eu>

Адрес за кореспонденция:

доц. д-р Цветелина Търпоманова, д.м.
Медицински колеж – Варна, УС ИОЗ
Медицински университет – Варна
бул. „Цар Освободител“ 84
Варна, 9000
e-mail: dr_tarpomanova@abv.bg